

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 930.85:304.4](477.44:(47+57):001.891.5

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-38-90-97>

Наталка Жмуд

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: zmudnatalka@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3419665/zmud-natalka/>

Валентина Гребеньова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: grebenyova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-7134>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/4646465/valentyna-hrebenova>

Радянська ідентичність у соціокультурному просторі Вінниччини крізь призму культурного ландшафту (за результатами польових досліджень)

Анотація. Метою статті є аналіз маркерів та детермінант конструювання радянської ідентичності у соціокультурному просторі Вінниччини крізь призму культурного ландшафту, на основі польових матеріалів, зібраних під час експедицій студентами факультету історії, права і публічного управління (тепер – історичний факультет) та викладачами кафедри історії та культури України (тепер – кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у 2020 р. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) методів з принципами історизму, системності, науковості та верифікації і здійснюється в міждисциплінарній площині – у розрізі «культурландшафтного» (у контексті антропології простору) і пам'яттєвого дискурсів, методології візуальної антропології і теоретико-методологічних підходів до конструювання та взаємодії ідентичностей. **Наукова новизна** роботи полягає у введенні в науковий дискурс нового польового матеріалу, на основі якого крізь призму культурного ландшафту простежено детермінанти прояву радянської ідентичності у соціокультурному просторі Вінниччини. Це стало можливим завдяки системному аналізу об'єктів матеріальної культури (топоніміка, символіка, архітектура, меморіальні місця тощо) з різновидами світоглядно-поведінкових практик. **Висновки.** Перспективність окресленої теми беззаперечна як в контексті наукових студій, так і в суспільно-політичному й громадському житті Вінниччини. Йдеться насамперед про унеможливлення подальшого формування позитивного образу радянського минулого, що на тлі «подвійної ідентичності» суттєво гальмує процеси регіональної й національно-культурної самопрезентації. Механізми конструювання радянської ідентичності як складової соціокультурної ідентичності мешканців Вінниччини окреслено крізь призму реформи децентралізації, акцентовано на увиразненні самобутності краю шляхом переосмислення культурного ландшафту на пострадянському просторі.

Ключові слова: Вінниччина, культурний ландшафт, польові дослідження, радянська ідентичність, соціокультурний простір.

Постановка проблеми. У сучасному науковому гуманітарному дискурсі актуальним залишається вивчення радянського минулого, яке й до сьогодні відкрито чи завуальовано проявляється у різних сферах життєдіяльності. Соціалізація більшої частини дорослого населення сучасної України відбулась саме у радянський час. А ностальгія майже третини населення за СРСР, значна частка серед якої молодь, яка народилася вже у пострадянський період, свідчить, що радянська спадщина продовжує існувати, трансформуючись у різні способи [Коляструк, 2017].

Звідси діагностування місця й ролі радянської ідентичності крізь призму культурного ландшафту (візуальні об'єкти, пам'яттєві смисли, комунікативні практики) є важливим як для вивчення української соціокультурної ідентичності загалом, так і регіональної зокрема [Киридон, 2016], [Гримич, 2017].

Препарування радянського минулого у сучасному соціокультурному просторі є важливим також у контексті динаміки його проявів та проведення кореляційного аналізу із нашими попередніми науковими студіями. Так, проблема була актуалізована ще в 2015 р. у форматі проєктів «Донбас і Поділля очима людей» за сприяння Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України (м. Київ) і «Досвід переселення та адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» за ініціативи Міжнародної волонтерської організації імені Роберта Шумана (Варшава). Метою було виявити площини взаємодії «свого/чужого/іншого» у сприйнятті мешканцями Донбасу та Поділля один одного, маркерів їх вираження, а також прояви радянської ментальності у сучасних повсякденних практиках представників обох регіонів [РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф.33. Оп.1. Спр.1–12. 1458 арк.]. Понад 90 % опитаних з обох сторін назвали більше «радянськими» мешканців Донбасу. Ознаками радянської ідентичності стали: 1) топоніміка (перевага радянських назв чи назв російською мовою); 2) прояви духовно-суспільного життя (відзначення радянських свят; низький рівень релігійності мешканців Сходу; нижчий рівень знань у мешканців Сходу вітчизняної (особливо створеної за доби незалежності) культурної продукції); 3) територіальна близькість до Росії та віддаленість від Європи.

Студіювання образів радянського минулого крізь оптику візуальних об'єктів культурного ландшафту Вінниччини тривало і в 2017–2018 рр. [РФ ННЛІЕСхП ВДПУ. Ф.38. Оп.2 Спр.27. 24 арк.]. Результати обстежень виявили досить високий рівень радянського спадку саме у принципах організації громадського та приватного життєвого простору. Так, у способах осмислення соціокультурного простору продовжує займати вагоме місце біполярна, ідеологічно-патерналістська парадигма. Вона тяжіє до гомогенності (однорідності), уніфікованості та ієрархічності на противагу гетерогенним (багатогранним) формам та змістам, які підкреслюють зорієнтованість простору на «індивідуалізацію», горизонтальні та інтерактивні комунікації.

Аналіз джерел та останніх досліджень. На сьогодні поява міждисциплінарних студій (істориків, соціологів, політологів, філософів) уможливило підійти до вивчення радянської спадщини та її впливу на формування соціокультурної та національної ідентичності комплексно [Головаха, Панина, 1994], [Єсельчик, 2008], [Колодій, 2002], [Коляструк, 2008], [Нагорна, 2011], [Рябчук, 2009] та ін.

Міждисциплінарний дискурс уможливорює поєднувати різні теоретико-методологічні підходи: методології візуальної антропології та антропології простору, конструювання / відтворення спогадів, теоретико-методологічні засади формування соціокультурної ідентичності тощо. Це дозволяє якісніше осмислювати механізми ідентифікації.

Основною джерельною базою дослідження стали раніше не опубліковані польові матеріали, зібрані студентами історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в процесі експедицій за місцем проживання.

Мета статті. Авторки поставили за мету на основі першоджерел та наукових праць відстежити та проаналізувати крізь призму культурного ландшафту місце та роль радянської ідентичності у сучасному соціокультурному просторі Вінниччини.

Виклад основного матеріалу. Вивчення місця та ролі радянського минулого у конструюванні соціокультурної ідентичності мешканців Вінниччини проводилося крізь призму «антропологічної парадигми» культурного ландшафту – такий підхід дозволяє максимально включити та поєднати різні складові життєвого простору.

Радянську ідентичність розглядатимемо в контексті її впливу на такі етнокультурні процеси, як функціонування української мови, збереження історичної та етнічної пам'яті, формування національної самосвідомості тощо.

Як засвідчили наші попередні польові студії у цьому напрямку, для вираження як, ким і з якою метою продовжує споживатися радянське минуле, для діагностування його автентичної природи, усунення труднощів щодо його (не)зчитування запропоновано вживати два взаємопов'язаних, але не тотожних концепти – «радянське» і «радянськість» [Жмуд, 2021]. Відтак під «радянським» ми домовилися розуміти насамперед ті елементи культури, що виникли ще за радянського періоду (символіка, топоніміка, архітектура тощо). Під «радянськістю» – приховану радянську семантику вже у пострадянських світоглядно-поведінкових практиках, але створених за радянськими лекалами.

Тому влітку 2020 р. на факультеті історії, права і публічного управління (тепер – історичний факультет) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського логічним кроком став наступний дослідницький проєкт, спрямований на з'ясування динаміки політичних і соціальних настроїв мешканців Вінниччини та виявлення місця й ролі радянської ідентичності у сучасному соціокультурному просторі регіону.

Орієнтиром до роботи став запитальник «Радянська ідентичність». Наявність закритих і напівзакритих питань дозволило респондентам невимушено будувати свої розповіді у форматі нарративу. Запитальник можна умовно поділити на три частини: «Топонімка», «Духовне життя»,

«Суспільне життя». Основним завданням першого блоку було провести моніторинг декомунізованих об'єктів і простежити застосування радянських принципів до формування сучасної топонімічної карти Вінниччини. Другий блок «Духовне життя» включав питання про самоідентичність (конфесійну, національну, етнічну, мовну), святково-обрядову культуру та дозвілля, ставлення до різних груп людей за різними критеріями (гендерно-віковими, соціальними, етнічними, мовними, конфесійними, національними, расовими). У третій частині «Суспільне життя» питання торкалися безпосередньої участі у громадському житті (організаціях, товариствах, партіях, масових заходах і акціях); пріоритетності типів та форм власності, культурного продукту (кіно, література, музика і т. д.); оцінки радянської системи; участі у Помаранчевій революції, Революції Гідності, волонтерському русі і ставлення до цих подій та явищ; оцінки анексії Криму, політики децентралізації, декомунізації, політики пам'яті щодо Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., Голокосту, пам'ятних дат, пов'язаних із національно-визвольною революцією 1917–1921 рр., Небесної Сотні, загиблих в російсько-українській війні; сприйняття та оцінка радянських та українських свят (23 лютого, 8 Березня, 1 Травня, День захисника Вітчизни, 7 листопада, День перемоги (9 травня), День примирення (8 травня) тощо); класифікації подій на Сході (російсько-українська війна, АТО/ООС, громадянська війна, війна олігархічних кланів, власна версія) тощо. Кожне питання передбачало самооцінку та взаємоцінку.

У процесі збору матеріалу застосовано такі методи як анкетування, опитування, інтерв'ювання, фото- та відеофіксація наявних візуальних об'єктів, що стосуються змісту запитального. Обробку даних здійснювали за структурно-функціоналістським підходом за допомогою математично-статистичного методу.

Зібрано й опрацьовано понад 200 інтерв'ю, до аналізу включено 102 інтерв'ю респондентів з різних районів Вінниччини (м. Вінниця, Барський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Козятинський, Літинський, Липовецький, Могилів-Подільський, Оратівський, Погребищенський, Тростянецький, Тиврівський, Хмільницький, Ямпільський райони). З опитуваних – 49 інформаторів чоловічої статі, 53 – жіночої. За віковими категоріями, респондентів молодого віку (25–44 роки) – 48 осіб, середнього (45–60 років) – 26 осіб, поважного (60–90+ років) – 28 осіб. Вищу освіту мають 49 респондентів.

Як засвідчили результати опитувань, 88 % інформаторів загалом позитивно сприйняли декомунізацію топонімів (назви населених пунктів, вулиць, громадських установ та організацій) й місцевої символіки. «Ленінопад», зокрема, підтримали 78 % опитаних. Водночас при обстоюванні збереження комуністичної та радянської символіки простежується панівна амбівалентність у ставленні до радянського: «це наша історія» / «це пам'ятки культури й мистецтва» (1 місце); консервативність: «це пам'ять про наших предків» (2); ностальгія: «це відмова від нашого дитинства й молодості» (3); соціальна пасивність: «важко це все по-новому запам'ятати» / «з людьми не радилися» / «нічого кардинально не треба було міняти» (4).

Наведемо найбільш типові відповіді: «*І в нас школі осьо два піонери стояло, перекараси їх в жовто-блакитний колір – хай стоять дальше, ні – взяли й повалили. Воно мені щось хіба мішало? Правда, не. Так само той Ленін*» (1966 р. н.; середня; охоронець; Літинський р-н); «*На рахунок ленінопаду, я – ні «за», ні «проти», асоціюється така думка, що можуть і валити, можуть не валити. Може хай би там стояв цей пам'ятник, а може це називається дикунство, що їх можна валити... Нейтральну сторону займаю*» (1949 р. н.; середня спеціальна; Літинський р-н); «*Ну, тут суперечливе питання, 50 на 50, напевно, тому що 50 % в мене говорять, що це було звичайно правильно, тому що Україна – все має бути українське, чому взагалі в нас мають бути назви, притаманні іншій країні, якої вже немає там близько 30 років, але з другої сторони – в нас є дуже багато тіньової політики, на цьому відмивання грошей, якби це була державна політика і це все було чисто-прозора на всіх цих табличках, то тільки «за». Тяжко мені було поставитися до «ленінопаду», це було на моїх очах, тому що мій дід, як я вже казала, був другим секретарем комуністичної партії, заядлий комуніст, в 2011 році він помер, а в 2014 скидали пам'ятник Леніна. Мій дід завжди його красив, охороняв, завжди «вибивав» краску, сам купляв, сам красив, просто мені це було не так як пам'ятник Леніну – кат українського народу, а якийсь такий знаковий пам'ятник, до якого наша сім'я була якось зв'язана з ним» (1996 р. н.; вища; вчитель, Вінницький р-н); «*Я ж говорю, щоб це не було зараз так ... возводять тоже ці монументи. Щоб їх не валили через 50-60 лет. Потрібно ставитись до них з повагою. Їх можна було тихенько, но, канешно, воно ж не може бути...10 пам'ятників Леніну в одному гОроді... Якась була алея...героїв ... Героям Радянського Союзу, то їх почепили отак на досточках – такі були плакати вдоль вулиці... Ото була повага до них...А от зараз цим афганцям зробили. Ну, їх не треба 10 штук, один і в центрі поставили рядом з пам'ятником героям громадянської, вітчизняної війни...» (1954 р. н.; середня; Хмільницький р-н); «*А пам'ятники Леніна просто так валити не нада було, можна було б зняти і переставити в друге місце*» (1971 р. н.; вища; Вінницький р-н); «*Що вона дала ця***

декомунізація, тільки людям проблем з документами додала, а так нічого хорошого. «Ленінопад», а що вона мені заважала, ну стояла собі ця брила каміння, різниця якась є з того чи коли вона була чи коли її знесли?» (1971 р. н.; вища; Тульчинський р-н.); «Я рахую взагалі це абсурдом, тому що що б помінялося від зміни назв вулиць – нічого. «Ленінопад» – це так само, як зміна назви вулиць, кому заважав той пам'ятник, чи стало краще жити, різниці ніякої, що був – що немає» (1991 р. н.; вища; Тростянецький р-н), «Та, все це єрунда. Тоже не дуже добре. Ну, бо в нас же ж уміють підняти, а тоді кинути» (1955 р. н.; середня спеціальна; Погребищенський р-н) тощо [РФ ННЛІЕСХП ВДПУ. Ф.40. Оп.1. Спр.1–102. 2345 арк.].

Радянська ідентичність прочитується також у контексті комеморативних практик, під якими розуміємо способи пам'ятання про минуле шляхом увічнення певних осіб і подій через створення «місць пам'яті». Зокрема, «радянськість» простежується крізь призму формалізму, патерналістської риторики та стилістики в організації пам'ятних заходів тощо.

У комеморативних стратегіях яскраво простежується амбівалентний характер: намагання поєднати відзначення по-радянськи (парадів, мітингів, концертів) із православними панахидами та сучасними інтерактивними платформами (інсталяціями, флешмобами, перформансами); «по-піонерськи» вилаштувана змінна варта школярів у синьо-жовтій чи козацькій символіці й атрибутиці, часто із навчальною зброєю тощо.

Наприклад, 96 % опитаних схиляються до співіснування Дня примирення (8 травня) і Дня перемоги (9 травня), серед яких і молоде покоління: «Я думаю, що 9 Травня потрібно святкувати, хоча з другої сторони – 8 травня я зробив би День скорботи, а 9 травня – День перемоги. Тому що треба порадуватися, це теж якось закладено, коли грають «День Перемоги», – мурашки по шкірі, споминаєш, дивишся військові фільми, як люди раді, що прийшли до перемоги, а з другої сторони – через чийсь дурість стільки людей загинуло, тут тоже двоякі, розходяться в мене враження. Я вважаю, що можна поєднати: 8 травня – День пам'яті, от як в нас було в школі – ввечері йшли від капличок до церкви з лампадами, а 9 травня – йшли на парад» (1996 р. н.; вища; вчитель, Вінницький р-н) [РФ ННЛІЕСХП. ВДПУ. Ф.40. Оп.1. Спр.1–102. 2345 арк.].

Досить значна частка інформаторів (близько 60 %) попри свою задекларовану проєвропейську позицію говорить одночасно й про доцільність колгоспів («всі люди мали роботу», «всі люди отримували заробітну плату», «були робочі місця», «колгоспи можна було перереформувати, але в інші способи», «те, що зараз – схоже на панщину», «жив колгосп – жили і люди»), та при цьому ж: «сенсу повертати колгоспи нема», «ніхто не піде», «бажаючих нема», «немає що реорганізовувати», «бажаючі є, але підуть лише старші, можливо» тощо.

У такому ж суперечливому контексті звучать відповіді й на питання «Як Ви оцінюєте життя за часів СРСР?» і чи «Хотіли Ви повернути СРСР?»: «Уверенность в завтрашнем дне, очень много было организаций, даже те же пионерские организации. Много было спортивных кружков, клубов, где мы занимались, тренировались, общались. В принципе, это было не плохо. Вот убрать оттуда чуть-чуть коммунистическую идеологию, то весь мир, сама система была хорошей» (1978 р. н.; вища; Вінницький р-н); «Переваг було більшість, але добре, що розпався» (1958 р. н.; вища; Літинський р-н); «Не знаю, мені було нормально при Союзі. Тоді всі люди були однакові» (1959 р. н.; середня; няня; Хмільницький р-н); «Як людина, що жила в Радянському Союзі, як там всі були рівні, то я – за Радянський Союз» (1949 н. р.; середня; швачка; Тростянецький р-н); «Я не жила в Радянському Союзі, але можу сказати, що в Радянському Союзі людям було жити добре, але в них було життя, як дефіцит, вони куском м'яса були голодні, зараз якщо порівнювати, то немає грошей, но багато чого можна купити, а тоді багато грошей, но немає чого купити» (1996 р. н.; вища; Жмеринський р-н); «Ми жили при комунізмі. Тільки ніхто не знав, що то комунізм» (1966 р. н.; середня; охоронець, Літинський р-н); «Ми жили харашо, переваг набагато більше, чим в цьому часі, на роботу можна було куда хоч, ціни мінімальні» (1950 р. н.; середня технічна; Вінницький р-н) тощо [РФ ННЛІЕСХП ВДПУ. Ф.40. Оп.1. Спр.1–102. 2345 арк.].

Сучасна війна на Сході України, на думку 55 % інформаторів, є російсько-українською війною, 45 % зазначили, що це водночас російсько-українська війна і війна олігархічних кланів.

Загалом із опитаних мешканців Вінниччини активних носіїв (тих, хто пишаються відповідною самоідентифікацією) європейської ідентичності понад 75 %, це втричі більше ніж пострадянської – 25 %. Щодо національної ідентичності, то абсолютно всі респонденти чітко позиціонували себе насамперед як громадяни та наголосили на єдиній державній мові – українській. Результати наших польових студій корелюють з результатами подібних досліджень. Зокрема, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у грудні 2017 р., 25 % респондентів висловилися за відновлення порядків часів СРСР (з них 34–36 % – представники південно-східних регіонів) [Політична культура та парламентаризм в Україні, 2017].

Отже, результати різних опитувань суттєво не відрізняються між собою і загалом свідчать про поступовий відхід більшої частини українського суспільства від орієнтування на радянське минуле.

Незважаючи на позитивну динаміку зменшення чисельності носіїв радянської ідентичності, амбівалентність продовжує залишатися відмінною ознакою пострадянського соціокультурного простору. Як бачимо із вище наведених численних прикладів, досить часто у респондентів звучить думка про можливість мирного співіснування різних типів ідентичностей за умови, якщо це не шкодить державотворчим процесам та не становить загрози для незалежності. До того ж варто підкреслити, що серед таких інформаторів не лише люди пенсійного віку, які мають безпосереднє відношення до радянської культури і зазвичай низький рівень соціальної активності, натомість – високий протестний поріг, а й україномовні патріотично налаштовані громадяни середнього віку, переважно із вищою освітою. Найбільш тривожним видається факт формування позитивного образу радянського минулого і ностальгії за ним («дешеві ціни», «впевненість у завтрашньому дні», «безкоштовна медицина», «безкоштовне житло» тощо) у представників молодшого покоління, що народилися в пострадянський час і не пов'язані з радянською епохою особистими спогадами або життєвим досвідом.

Така ситуація, на нашу думку, детермінована насамперед розходженням демократичних декларацій та практик соціально-політичних інститутів, а також укоріненістю ідеологічних штампів, ціннісно-світоглядних орієнтирів радянської епохи («ми – єдиний радянський народ»; «хто не з нами, той проти нас» та ін.), у яких простежується полярність у світосприйнятті, звідси – упередженість щодо будь-якої інакшості та модерності. Серед найбільш поширених деструктивних гальмівних чинників є конформізм (некритичне сприйняття готових патернів); деформована індивідуальна та колективна історично-культурна пам'ять (програмне «забуття»/«витіснення»/«уникання» цілих сюжетів, періодів, поколінь; недоговореність та непроговореність травматичного минулого); патерналістські очікування (аморфна колективність, перекладання відповідальності та потреба у «сильній руці»), а відтак – низька громадянська активність та хитка позиція. Все це сумарно й призводить до відсутності чіткої стратегії формування української національної ідентичності.

Висновки. Польові дослідження вкотре увиразнюють досить складну трансформацію радянської ідентичності українців на пострадянському просторі. «Радянськість» ще довго проявлятиметься у різних сферах життєдіяльності, соціокультурних групах, поколіннях, бо йдеться не просто про формальну заміну топоніма чи вивіски, а про глибинні когнітивно-праксеологічні процеси, які досить повільно піддаються змінам.

Актуальним завданням залишається ретельніше діагностування у соціокультурних об'єктах, явищах, процесах автентичної природи «радянського» та напрацювання методичного інструментарію щодо розрізнення «радянського» і «радянськості». Як показали попередні дослідження, труднощі полягають також в тому, що інтерпретація «радянського» і «радянськості» обумовлюються паралельно кількома детермінантами: не лише уявленнями, що таке радянське як таке, емоційними контекстами (ставленням до радянського), а й тим, що різні соціальні групи й покоління пам'ятають та розуміють по-різному.

Вкрай важливо виважено оцінювати радянську спадщину. Переконані, що не всю її потрібно сприймати у негативних конотаціях і лише крізь опозиції «чужого»/«ворожого». Адже частина радянського минулого вже перетворилася на «своє» і стала невід'ємною складовою української соціокультурної ідентичності. Це чергова можливість переосмислити, наприклад, радянську мистецьку спадщину та якісно змінити до неї ставлення. У цьому розрізі багато питань залишаються дискусійними: про (не)цінність мілітаристських пам'яток, (не)збереження радянського монументального мистецтва, (не)знесення модернізму на користь умовних торгових центрів тощо. Важливим у контексті «о(переза)своєння» радянської спадщини у культурному ландшафті є дати новий поштовх видимості цим просторам (не лише мистецьким та архітектурним), показати різні думки щодо збереження (або не збереження).

На вістрі актуальності залишається те, що приймаючи світоглядну дихотомічну парадигму «свій/чужий», ми фактично самі продовжуємо плекати амбівалентність, реанімуємо в собі оту «радянськість» й не залишається місця альтернативі, тобто «інакшості». Також варто пам'ятати, що ворожою нетерпимістю і категоричним запереченням/відкиданням усього радянського минулого ми автоматично позбавляємо активної участі у формуванні української ідентичності різні покоління, емпіричний досвід яких тим чи іншим чином пов'язаний із радянським.

Вважаємо, що на шляху до «перезавантаження» соціокультурної ідентичності українців найголовнішим і посильним є, насамперед, системна й систематична робота щодо виведення вище зазначених питань у різні дискурси – громадський, науковий, політичний тощо.

Акцентовані нами ознаки «радянськості» у світоглядно-поведінкових практиках, звичайно, не є остаточним варіантом, а потребують верифікації, більш глибокого осмислення та інтерпретації. Так, вже влітку 2021 р. у контексті цієї теми проведено повторне опитування

мешканців Вінниччини, що дозволило розширити географічні межі районів, продовжити відстежувати динаміку політичних та соціальних настроїв серед різних категорій населення щодо ставлення до радянського минулого та площин прояву «радянськості». Зібрані польові матеріали перебувають на етапі систематизації, атрибутування та підготовки до введення в активний науковий обіг.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність студентам та професорсько-викладацькому колективу історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за допомогу у зборі польового матеріалу, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторки не отримали фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

Головаха, Е. Панина, Н. (1994). *Социальное безумие: история, теория и современная практика*. Киев : Абрис, 168 с.

Гримич, М. (Упорядн.). (2017). *Культурний ландшафт Києва та околиць*. Антропологія простору: збірник наукових праць у 4 т. Київ: Дуліби, 316 с.

Жмуд, Н. (2021). Образи «радянського» та «радянськості» у культурному ландшафті Вінниччини (за польовими етнографічними матеріалами). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, Вип. 35, с. 72–85. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-34-75-82>.

Скельчик, С. (2008). *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*. Пер. з англ.: М. Климчук, Х. Чушак; ред. Я. Цимбал. *Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут критики*. Київ: Критика, 303 с.

Киридон, А. (2016). *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ : Ніка-Центр, 320 с.

Колодій, А. (2002). *Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні. Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації і Україна*. Конференція для українських випускників програм наукового стажування у США. *Доповіді учасників*. Київ: Стилос, с. 36–55.

Коляструк, О. (2008). *Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти*. Харків: Курсор, 122 с.

Коляструк, О. (2017). *Культурний ландшафт Вінниці: від минулого до майбутнього*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 192 с.

Нагорна, Л. (2011). *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 269 с.

Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. (2017) *Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017 року*. Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf.

Рябчук, М. (2009). «Постсоветська шизофренія» чи «шизофренічна постсоветскість». *Явище суспільної амбівалентності в Україні та Білорусі. Україна модерна (Пам'ять як поле змагань)*. Київ, Ч. 15 (4). С.186–205.

РФ ННЛІЕСХп ВДПУ – Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з історії та етнології Східного Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наталка Жмуд

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Валентина Гребенёва

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Советская идентичность в социокультурном пространстве Винницкой области сквозь призму культурного ландшафта (по результатам полевых исследований)

Анотація. *Целью статьи является анализ маркеров и детерминант конструирования советской идентичности в социокультурном пространстве Винниччины сквозь призму культурного ландшафта на основе полевых материалов, собранных в ходе*

.....
експедицій студентами факультета історії, права і публічного управління (сейчас – історический факультет) і преподавателями кафедри історії і культури України (сейчас – кафедра культури, методики обучения історії і спеціальних історических дисциплін) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в 2020 г. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (аналіза, синтеза, обобщення) методів з принципами історизма, системності, науковості, верифікації і здійснюється в междисциплінарній площині – в разрізі «культурного ландшафтного» (в контексті антропології простору) і пам'ятного дискурсу, методології візуальної антропології і теоретико-методологічних підходів до конструювання і взаємодії ідентичностей. **Наукова новизна** роботи складається в введенні в науковий дискурс нового тематичного матеріалу, на основі якого крізь призму культурного ландшафту прослідують детермінанти прояву радянської ідентичності в соціокультурному просторі Вінниччини. Це стало можливим завдяки системному аналізу об'єктів матеріальної культури (топоніміка, символіка, архітектура, меморіальні місця і тому подібне) з різноманітними світоглядними практиками. **Висновки.** Перспективність даної теми неспірна як в контексті наукових студій, так і в суспільно-політичній і суспільній житті Вінниччини. Річ йде, перш за все, про неможливість подальшого формування позитивного образу радянського минулого, що на фоні «двійної ідентичності» суттєво затримує процеси регіональної і національно-культурної самопрезентації. Механізми конструювання радянської ідентичності як складової соціокультурної ідентичності жителів Вінниччини визначені крізь призму реформи децентралізації, акцентовані на вираженні самобитності краю шляхом переосмислення культурного ландшафту в пострадянському просторі.

Ключові слова: Вінниччина, культурний ландшафт, польові дослідження, радянська ідентичність, соціокультурний простір.

Natalka V. Zhmud

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD History, Associate Professor

Valentyna O. Hrebenova

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD History, Associate Professor

Soviet Identity in the Socio-Cultural Space of Vinnytsia Region in the Light of Cultural Landscape (the Results of the Field Researches)

Abstract. *The aim of the article is to analyze the markers and determinants of the construction of Soviet identity in the socio-cultural space of Vinnytsia through the prism of the cultural landscape based on field materials collected during expeditions by students of the Faculty of History, Law and Public Administration (now – the Faculty of History) and educators of the Department of History and Culture of Ukraine (now – the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines) of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University in 2020. The research methodology is based on a combination of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) with the principles of historicism, systematics, science and verification. It is carried out in an interdisciplinary dimension – through the “cultural landscape” (in the context of anthropology of the space) as well as memory discourses, methodology of visual anthropology, theoretical and methodological approaches to the construction and interaction of identities. The scientific novelty of the research is to implement new field material into the scientific discourse according to the determinants of the manifestation of Soviet identity in the socio-cultural space of Vinnytsia region, which are traced through the prism of the cultural landscape. This was made possible by a systematic analysis of the objects of material culture (toponymy, symbolism, architecture, memorial sites, etc.) with a variety of worldviews and behavioral practices. Conclusions.* *The prospects of the research are both in the context of scientific studies and the sociopolitical and public life of Vinnytsia region. This is about the impossibility of further formation of a positive image of the Soviet past, which against the background of “dual identity” seriously hampers the processes of regional and national-cultural self-presentation. The mechanisms of constructing the Soviet identity as a component of the sociocultural identity of Vinnytsia residents are outlined through the prism of decentralization reform, emphasizing the expression of the region’s identity by rethinking the cultural landscape in the post-Soviet space.*

Key words: Vinnytsia region, cultural landscape, field researches, Soviet identity, socio-cultural space.

References:

- Holovakha, E. Panyina, N.** (1994). *Sotsyalnoe bezumye: ystoriya, teoriya y sovremennaia praktyka [Social madness: history, theory and actual practice]. [Social madness: history, theory and actual practice]*. Kyiv : Abrys, 168 p. [in Russian]. [in Russian].
- Hrymych, M.** (Uporiadn.). (2017). *Kulturnyi landshaft Kyieva ta okolyts. Antropolohiia prostoru: zbirnyk naukovykh prats u 4 t. [Cultural landscape of Kyiv and surroundings. Anthropology of space: collection of scientific works in 4 volumes]*. Kyiv: Duliby, 316 p. [in Ukrainian].
- Zhmud, N.** (2021). Obrazy «radianskoho» ta «radianskosti» u kulturnomu landshafti Vinnychchyny (za polovymy etnografichnymy materialamy). *Naukovi zapysky Vinnycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynsjkogho. Serija. Istorija – Scientific papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. 35, 72–85.* doi: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-34-75-82>. [in Ukrainian].
- Yekelchuk, S.** (2008). *Imperiia pamiaty. Rosiisko-ukrainski stosunki v radianskii istorychnii uiavi. Per. z anhl.: M. Klymchuk, Kh. Chushak; red. Ya. Tsymbal.* Ukrainskyi naukovyi instytut Harvardskoho universytetu, Instytut krytyky. Kyiv: Krytyka, 303 p. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A.** (2016). *Heterotopii pamiaty: Teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty.* Kyiv : Nika-Tsentr, 320 p. [in Ukrainian].
- Kolodii, A.** (2002). *Radianska identychnist ta yii nosii v nezalezhnii Ukraini. Ukraina v suchasnomu sviti. Sotsialni, etnichni i kulturni aspekty hlobalizatsii i Ukraina. Konferentsiia dlia ukrainskykh vypusknnykh prohram naukovoho stazhuvannia u SSHA. Dopovidi uchasnykh.* Kyiv: Stylos, 36–55. [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2008). *Istoriia povsiakdennosti yak ob'ekt istorychnoho doslidzhennia: istoriografichni i metodolohichni aspekty.* Kharkiv: Cursor, 122 p. [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.** (2017). *Kulturnyi landshaft Vinnytsi: vid mynuloho do maibutnoho.* Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 192 p. [in Ukrainian].
- Nahorna, L.** (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan: monohrafiia / NAN Ukrainy, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa.* Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 269 p. [in Ukrainian].
- Politychna kultura ta parlamentaryzm v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni problemy.** (2017) Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi diskusii 14 hrudnia 2017 roku. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf [in Ukrainian].
- Riabchuk, M.** (2009). «Postsovietska shyzofreniia» chy «shyzofrenichna postsovietskist». *Yavyshche suspilnoi ambivalentnosti v Ukraini ta Bilorusi. Ukraina moderna (Pamiat yak pole zmahan).* Kyiv, Ch. 15 (4). p.186–205. [in Ukrainian].
- RF NNLIESkhP VDPU** – Rukopysnyi fond navchalno-naukovoї laboratorii z istorii ta etnolohii Skhidnoho Podillia Vinnytskoho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.10.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 11.11.2021 р.